

**You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Zdziwienie niejedno ma imię : (na materiale języka polskiego i rosyjskiego)

Author: Małgorzata Borek

Citation style: Borek Małgorzata. (2001). Zdziwienie niejedno ma imię : (na materiale języka polskiego i rosyjskiego). W: H. Fontański, E. Straś (red.), "Języki słowiańskie dziś : nowe fakty, nowe spojrzenia" (S. 167-176). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersytet ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Małgorzata Borek

Katowice

Zdziwienie niejedno ma imię (na materiale języka rosyjskiego i polskiego)

Zdziwienie jest uczuciem intelektualnym. Za uczucia intelektualne należy uznać stany zarówno przyjemne, jak i przykre, „związane i odnoszone do czynności poznawania, a więc sądzenia i rozumowania, bez względu na to, jaki byłby przedmiot poznania, i bez względu na to, czy sąd byłby twierdzący czy przeczący”¹. Zdziwienie należy do uczuć intelektualnych, gdyż może być stanem przyjemnym lub przykrym, występującym wtedy, gdy spotykamy coś zajmującego, lecz przeciwnego do tego, czego oczekiwaliśmy, kiedy nie byliśmy przygotowani na to, co zastajemy. „Fakt szczerego zdziwienia świadczy o tym, że człowiek, który się dziwi, próbuje ustalać pewne prawa rządzące tym, co go otacza, i że patrzy, czy to, co spostrzega, nie zaprzecza jakimś znanym mu prawom.”² Dlatego też niektórzy filozofowie starożytni uważali, iż właśnie zdziwienie stanowi źródło filozofii.

Zdziwienie jest odczuciem subiektywnym. Mimo że dziwne przedmioty i zjawiska zwykły przykuwać uwagę każdego, to jednak u różnych osób to samo zjawisko nie musi wywoływać zdziwienia. Jest to związane z subiektywną oceną otaczającej nas rzeczywistości.

W języku rosyjskim zdziwienie najczęściej jest opisywane w konstrukcjach z predykatem wyrażonym czasownikami *удивляться*, *удивлять*, *дивиться* (czasownik ten jest charakterystyczny dla mowy potocznej):

(1) *Он удивился её словам.*

(Д. Гранин)

Zdziwiły go jej słowa.

(D. Granin)

¹ W. Witwicki: *Psychologia uczuć i inne pisma*. Warszawa 1995, s. 248.

² Tamże, s. 253.

- (2) – Удивил я его! – думал Данилов. – Я и самого себя удивил.
(В. Орлов)
– Zdziwił się, że sprawy przybrały taki obrót – myślał Daniłow. – Cóż, ja sam też się zdziwiłem.
(W. Orłow)
- (3) Впрочем, Лосева не надо было успокаивать, он удивлял военкома своим спокойствием.
(Д. Гранин)
Nie trzeba było zresztą uspokajać Łosiewa, jego spokój wzbudzał podziw.
(D. Granin)
- (4) Однако сегодняшняя Наташа Данилова удивляла.
(В. Орлов)
Patrzył na Nataszę ze zdumieniem.
(W. Orłow)
- (5) – Уж немало я дивлюсь на тебя: столько у тебя народа в доме, а на тебя на одного угодить не могут.
(А. Островский)
– Patrzę na ciebie i nie mogę się nadziwić: tyłu masz domowników, a wszyscy razem tobie jednemu nie potrafią dogodzić.
(A. Ostrowski)

Zdziwienie wyrażają także czasowniki rosyjskie *озадачить*, *растеряться*:

- (6) Звуки, какие раздались сразу же после слов Валентина Сергеевича озадачили Данилова, однако показались ему знакомыми.
(В. Орлов)
Dźwięki, jakie rozległy się zaraz po słowach pana Walentego, wprawiły Daniłowa w zdumienie, a równocześnie wydały się bardzo znajome.
(W. Orłow)
- (7) Редко Данилов терялся, а тут растерялся. Сердить Кармадона он никак не хотел.
(В. Орлов)
Daniłow, choć rzadko czuł się zbity z tropu, był wyraźnie zaskoczony. Nie miał jednak zamiaru denerwować Karmadona.
(W. Orłow)

W języku polskim ekwiwalentami są predykaty wyrażone czasownikami *zdziwić się*, *zdziwić (kogoś)*, metaforami *wprawić w zdumienie (kogoś)*, *wzbudzić podziw (w kims)*, imiesłowem przymiotnikowym *zaskoczony (być zaskoczonym)*. Predykaty *удивиться* / *zdziwić się* występują w konstrukcjach autokauzatywnych³ z subjektem stanu w mianowniku. Predykat *удивиться* łączy się z kauzатorem w celowniku (*удивиться чему-то*), natomiast predykat *zdziwić się* – z kauza-

³ Rozróżnienie konstrukcji autokauzatywnych i kauzatywnych wprowadza G. Zołotowa. Patrz: Г. А. Зо л о т о в а: *Очерк функционального синтаксиса русского языка*. Москва 1973, s. 293–297.

torem w narzędniku (*zdziwić się czymś*), lecz przy zmianie aspektu na niedokonany kauzator ma formę celownika (*dziwić się komuś, czemuś*).

W przykładzie (4) w zdaniu polskim, będącym ekwiwalentem rosyjskiej konstrukcji kauzatywnej z predykatem *удивлять* (*Она удивляла его*), wystąpiło określenie predykatywne *ze zdumieniem* (*patrzył*).

W przykładzie (5) rosyjski predykat *дивиться* łączy się z kauzatorem w formie biernika z przyimkiem *на* (*дивиться на кого-то, что-то*). W języku polskim odpowiednikiem tego predykatu jest predykat z posiłkowym czasownikiem modalnym *nie móc się nadziwić*. Kauzator nie jest wyrażony formalnie, lecz wymagałby formy celownika (*nie móc się nadziwić komuś, czemuś*). W obu językach kauzacja zostaje wyrażona dodatkowo poza granicami zdania wyrażającego zdziwienie (*столько у тебя народу... / tylu masz domowników...*).

Rosyjskiemu predykatowi *растеряться* (7) odpowiada w języku polskim predykat wyrażony imiesłowem *zaskoczony* oraz frazeologizmem *być zбитым з тропи*. Świadczy to o tym, że czasownik *растеряться* wyraża zaskoczenie połączone z dezorientacją subiekta.

Silne zdziwienie nazywane jest *z d u m i e n i e m*. „Ma ono postać afektu astenicznego, zwykło odbierać mowę, ruchy i orientację.”⁴.

- (8) *Данилов снова изумился.*

(B. Орлов)

Daniłow zdumiał się ponownie.

(W. Orłow)

- (9) *Он был изумлён.*

(B. Орлов)

Był zdumiony.

(W. Orłow)

- (10) *В оркестровой яме явление Данилова с дешёвым, разжалованным было альтом, вызвало удивление.*

(B. Орлов)

Pojawienie się Daniłowa w jamie orkiestrowej z taną, skazaną na zapomnienie altówką w rękach, wywołało ogólne zdumienie.

(W. Orłow)

- (11) *Некоторое удивление Данилова вызвало присутствие Николая Борисовича Земского.*

(B. Орлов)

Zdumiała Daniłowa obecność Ziemskiego.

(W. Orłow)

W przytoczonych przykładach wystąpiły rosyjskie predykaty *изумиться, быть изумлённым, вызвать удивление*. W języku polskim ich odpowiednikami są predykaty wyrażone czasownikami *zdumieć się, zdumieć (kogoś)*, imiesłowem

⁴ W. Witwicki: *Psychologia uczuć...*, s. 254.

przymiotnikowym *zdumiony* (*być zdumionym*) oraz połączeniem wywołać *zdumienie*. W przykładzie (11) w obu językach zastosowano przestawny szyk wyrazów w zdaniu – nacisk położony jest na kauzatorze stanu.

Stan zdziwienia może być wyrażony w zdaniach z modyfikacją polipredykatywną:

- (12) – *Может быть я была слепая – он услышал печальные слова. Данилов даже остановился в изумлении.*

(В. Орлов)

– *Widocznie byłam ślepa – usłyszał za sobą jej smutną odpowiedź. Był tak zdumiony, że zatrzymał się w drzwiach.*

(W. Orłow)

- (13) *Два офицера входят и, увидев целующуюся пару, останавливаются в изумлении.*

(А. Чехов)

Wchodzi dwóch oficerów i na widok całującej się pary stają zdumieni.

(A. Czechow)

- (14) *Она посмотрела на него с изумлением.*

(Д. Гранин)

Popatrzyła na niego zdumiona.

(D. Granin)

- (15) *Возбуждённая, счастливая неслась она час назад по улице Горького, удивлённая, спешила за ней Нина.*

(В. Орлов)

Przed godziną mknęła podniecona, szczęśliwa przez ulicę Gorkiego, zaś zdumiona Nina biegła za nią.

(W. Orłow)

W języku rosyjskim w funkcji określeń predykatywnych wystąpiły wyrażenia przyimkowe *в удивлении, в изумлении, с изумлением* oraz imiesłów przymiotnikowy *удивлённый*. W języku polskim w analizowanych przykładach funkcję określenia predykatywnego pełni imiesłów przymiotnikowy *zdumiony*. W przykładzie (12) imiesłów ten pełni funkcję predykatu prostego *być zdumionym*, który otwiera pozycję dla zdania podrzędnego wyrażającego intensywność stanu. W przykładach (12), (13) wskazuje się na przejaw zdumienia, jakim jest asteniczność (subiekt zatrzymał się, stanął).

Zdumienie wyrażają także rosyjskie predykaty *поразиться, поразить, быть поражённым*:

- (16) *Он поразился тому, как легко можно всё перетолковать.*

(Д. Гранин)

Zdumiało go, że można tak beztrosko stawiać wszystko na głowie.

(D. Granin)

- (17) *Поразился. Хмыкнул от удивления.*

(Д. Гранин)

(D. Granin)

- (А. Островский)

(A. Ostrowski)

- (А. Чехов)

(A. Czechow)

(Д. Гранин)

(D. Granin)

- (А. Чехов)

(A. Czechow)

Zdumienie wyraża także rosyjski predykat *ошеломить*:

- (22) *Слова, сказанные ею, ошеломили, обидели его.*

(Д. Гранин)

Słowa przez nią wypowiedziane zdumiały go i dotknęły.

(D. Granin)

W przykładzie tym wystąpiły konstrukcje kauzatywne. Ekwiwalentem predykatu *ошеломить (кого-то)* jest w języku polskim predykat *zdumieć (kogoś)*. Komponenty *слова / слова* są w tym przypadku pseudokauzatorami. Kauzator jest uwydatniony w zdaniach, w których przybiera on formę mianownika: *Она ошеломила его этими словами / Zdumiała go tymi słowami.*

Zdziwienie znajduje także odzwierciedlenie w zdaniach rosyjskich z predykatywnym nieczasownikowym *странно*:

- (23) *Было вообще странно видеть в такой квартире такую старинно-барственную женщину, как Ольга Серафимовна.*

(Д. Гранин)

Dziwnie wyglądała w tym mieszkaniu taka po staroświecku wielkopańska dama, jak Olga Serafimowna.

(D. Granin)

- (24) *Видеть своё бессмертие в обмене веществ так же странно, как пророчить блестящую будущность футляру после того, как разбилась и стала негодною дорогая скрипка.*

(А. Чехов)

Upatrywać swą nieśmiertelność w przemianie materii to rzecz tak samo dziwna, jak gdyby ktoś przepowiedział świetną przyszłość futerałowi po rozbitych i niezdatnych do użytku kosztownych skrzypcach.

(A. Czechow)

- (25) – *Ты привыкла видеть меня девочкой и тебе странно, когда у меня серьёзное лицо.*

(А. Чехов)

– Ciągłe mnie uważasz za małą dziewczynkę, więc dziwi cię, że tam twarz poważną.

(A. Czechow)

W przykładach (23), (25) w języku rosyjskim przy predykacie *странно* komponent predykowany jest wyrażony bezokolicznikiem *видеть*. W języku polskim ekwiwalentem tej konstrukcji jest połączenie *dziwnie выглядала* (23) oraz konstrukcja z bezokolicznikiem *upatrywać* jako komponentem predykowanym i predykatem *rzecz dziwna* (24), a więc uwydatnione zostało znaczenie oceniające. Są to zdania synkretyzujące znaczenie stanu psychicznego i oceny. Tego typu ocena nazywana jest oceną racjonalną⁵. Za tym, że zdania te wyrażają także stan, przemawia użycie ich w kontekście rozważań jednego konkretnego bohatera utworu (dla którego coś jest dziwne), a nie w kontekście ogólnych rozważań autora

⁵ Н. Д. А р у т ю н о в а: *Об объекте общей оценки.* „Вопросы языкознания” 1985, № 3, s. 17.

(o tym, że ogólnie coś jest dziwne), które stanowiłyby tylko ocenę. Natomiast w przykładzie (23) nacisk jest położony w obydwu językach na stan subiekta (*тебе странно / dziwi cię*).

Z a c h w y t jest stanem zbliżonym do zdziwienia, będącym wynikiem olśnienia, podziwu dla kogoś lub czegoś. Zachwyt jest zdecydowanie stanem przyjemnym.

(26) *Раньше он не восхищался картинами.*

(Д. Гранин)

Wcześniej nie zachwycał się obrazami.

(D. Granin)

(27) – *Секрет этот чисто ремесленный. Вам он ни к чему, я же в восторге.*

(Д. Гранин)

– *To wyłącznie warsztatowy sekret. Pani na nic się nie przyda, natomiast ja jestem zachwycony.*

(D. Granin)

(28) *Он просиял улыбкой [...], производя такой довольный и странный звук, что не только Кити и няня, но и Левин пришёл в неожиданное восхищение.*

(Л. Толстой)

Zabawny dźwięk wyrażał taką pełnię zadowolenia, że zachwyt ogarnął nie tylko Kitty i niankę, ale i Lewina.

(L. Tolstoj)

(29) *Она испытывала восторг.*

(Л. Толстой)

Ogarnął ją zachwyt.

(L. Tolstoj)

W języku rosyjskim funkcję predykatu pełnią: czasownik *восхищаться* (z kauzatozem w narzędniku), wyrażenia przyimkowe *быть в восторге*, *прийти в восхищение*, połączenie peryfrastyczne *испытывать восторг*. W języku polskim w funkcji predykatu wystąpiły: czasownik *zachwycać się* (z kauzatozem w narzędniku), imiesłów przymiotnikowy *zachwycony* (*być zachwyconym*) oraz metafora *zachwyt ogarnia (kogoś)*.

Predykat mający formę czasownika *ошеломять* może wyrażać opisywane wcześniej zdumienie, a także zachwyt:

(30) *Эти черновые куски вызывали у него слёзы и ошеломяли неожиданностью некоторых удач.*

(Б. Пастернак)

Fragmenty te wzruszały go do łez i oszalałmiały niespodziewaną udatnością niektórych zwrotów.

(B. Pasternak)

Predykaty *ошеломять / oszalałmiać* w obydwu językach występują w konstrukcjach kauzatywnych z subiektem stanu w bierniku i kauzatozem w mianowniku.

W. Witwicki zauważa, że „jeżeli w ogóle nie próbujemy tłumaczyć sobie spotkanego zjawiska, godzić go ze znanymi uogólnieniami, porównywać go z innymi spostrzeżeniami i jeśli ono nie zaprzecza jakimś znanym i przeżywanym prawom, zdziwienie nie występuje [...]”⁶. Świadczy to o tym, iż odczuwanie lub nieodczuwanie zdziwienia jest ściśle związane z systemem wartości subiektywnego, co podkreślałam we wcześniejszych moich pracach dotyczących różnych stanów psychicznych⁷.

Rosyjskie konstrukcje z predykatami wyrażającymi zdziwienie i stany do niego zbliżone często różnią się od ich polskich ekwiwalentów. Najbardziej istotny wydaje się brak w języku polskim predykatu w postaci kategorii stanu, który odpowiadałby rosyjskiemu predykatowi *странно*, oraz predykatów w postaci wyrażenia przyimkowego. Często rosyjskim konstrukcjom autokauzatywnym odpowiadają w języku polskim konstrukcje kauzatywne. Należy pamiętać, że przy wyborze ekwiwalentu w danym języku ważny jest kontekst oraz funkcja komunikatywno-stylistyczna, jaką ma on do spełnienia.

Modele zdań z analizowanymi predykatami, charakterystyczne dla języków rosyjskiego i polskiego, zostały zestawione w tabelach:

Modele składniowe wyrażające zdziwienie, zdumienie, zachwyt w języku rosyjskim

Sposób wyrażania predykatu	Predykat	Subjekt	Kauzator
Czasownik nieprzechodni	удивляться изумляться дивиться (potocz.) поражаться восхищаться	mianownik	celownik celownik на + biernik celownik narzędnik
Predykatyw nieczasownikowy	странно	celownik	bezokolicz.
Imiesłów przymiotnikowy	быть изумлённым, удивлённым, поражённым, потрясённым	mianownik	narzędnik
Wyrażenie przyimkowe	быть в удивлении, в изумлении, в восторге, прийти в восхищение	mianownik	из-за + dopel.
Czasownik przechodni	удивлять изумлять поражать потрясти ошеломить	biernik	mianownik
Połączenie peryfrastyczne	испытывать восторг	nianownik	—
Metafora	вызывать удивление	B + miejsc.	mianownik

⁶ W. Witwicki: *Psychologia uczuć...*, s. 253.

⁷ M. Borek: *Predykaty wyrażające dyskomfort psychiczny w języku rosyjskim w konfrontacji z językiem polskim*. Katowice 1999, s. 123.

Modele składniowe wyrażające zdziwienie, zdumienie, zachwyt w języku polskim

Sposób wyrażania predykatu	Predykat	Subiekt	Kauzator
Czasownik nieprzechodni	<i>zdziwić się</i> <i>dzwić się</i> <i>zdumiewać się</i> <i>zachwycać się</i>	mianownik	narzędnik celownik narzędnik narzędnik
Imiesłów przymiotnikowy, przymiotnik	<i>być zdziwionym, zdumionym,</i> <i>zaskoczonym, wstrząśniętym,</i> <i>zachwyconym, oczarowanym</i>	mianownik	narzędnik
Czasownik przechodni	<i>dziwić, zdziwić, zadziwić</i> <i>zdumiewać</i> <i>zaskoczyć</i> <i>wstrząsnąć</i> <i>poruszać</i> <i>uderzać</i> <i>zachwycać</i> <i>oszałamiać</i>	biernik	mianownik
Połączenie peryfrastyczne	<i>czuć zdziwienie, zachwyt</i> <i>nie móc się nadziwić</i>	mianownik	– celownik
Metafora	<i>wprawić w zdumienie</i> <i>wzbudzić podziw</i> <i>być zbitym z tropu</i> <i>bić z tropu</i> <i>wywołać zdumienie</i> <i>zachwyt ogarnia</i>	biernik w + miejsc. mianownik biernik w + miejsc. biernik	mianownik mianownik <i>przez</i> + bier. mianownik mianownik –

Wykaz cytowanych źródeł

- Д. Г р а н и н: *Повести*. Ленинград 1980.
- В. О р л о в: *Происшествие в Никольском. Альтист Данилов*. Москва 1983.
- А. Н. О с т р о в с к и й: *Пьесы*. Москва 1973.
- А. Н. О с т р о в с к и й: *Гроза. Лес. Бесприданница*. Ленинград 1977.
- Б. Л. П а с т е р н а к: *Доктор Живаго*. Москва 1989.
- Л. Н. Т о л с т о й: *Анна Каренина*. В: *Собрание сочинений в 22 томах*. Т. 8–9. Москва 1981–1982.
- А. П. Ч е х о в: *Полное собрание сочинений и писем*. Москва 1974–1983.
- А. П. Ч е х о в: *Сочинения*. Т. II. Москва 1948.
- А. П. Ч е х о в: *Рассказы и повести*. Москва 1976.
- D. G r a n i n: *Pejzaż*. Przekł. H. B r o n i a t o w s k a. Warszawa 1987.
- A. C z e c h o w: *Opowiadania i opowieści*. Przekład zbior. Wrocław 1989.
- A. C z e c h o w: *Trzy siostry*. Przekł. N. G a ł c z y ń s k a. Warszawa 1983.
- W. O r ł o w: *Demon z altówką*. Przekł. A. S a r a c h a m o w a. Kraków–Wrocław 1986.
- W. O r ł o w: *Zdarzenie w Nikolsku*. Przekł. H. Z a t o r s k a. Warszawa 1982.
- A. O s t r o w s k i: *Burza*. Przekł. J. J ę d r z e j. Kraków 1951.

A. Ostrowski: *Las*. Przekł. J. Jędrzej. Kraków 1950.

A. Ostrowski: *Niewinni winowajcy*. Przekł. Cz. Jastrzębiec-Kozłowski. Kraków 1950.

B. Pasternak: *Doktor Żiwago*. Przekł. P. Hostowiec. Paryż 1959.

L. Tolstoj: *Anna Karenina*. Przekł. K. Iłłakowiczówna. Warszawa 1955.